

IDENTITET – OD POJEDINAČNOG DO NADNACIONALNOG

Radenko Mutavdžić

Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Uprava za odnose sa javnošću

Za identitet, proces njegovog konstituisanja, uticaj na bezbednosne prakse i odnos između identiteta i bezbednosti, od osamdesetih godina prošlog veka, posebno posle završetka Hladnog rata, naglo raste interesovanje teorija međunarodnih odnosa i studija bezbednosti. Bezbednosni faktor jedan je od ključnih za zasnivanje i razumevanje identiteta, od pojedinačnog do nacionalnog, i u osnovi je formiranja i oblikovanja nadnacionalnog identiteta.

Duga istorija traganja za smislom identiteta u centar pažnje više je stavljala pojedinca i njegovu borbu sa svim silama koje su ugrožavale stabilno sopstvo i samo identitet, koji ima kontinuitet i biografiju izvesnije budućnosti. U tradicionalnim društvima pojedinac nije imao (auto)refleksivno poimanje sebe i okruženja koje ima kasnije i danas, u modernom društvu. Renesansa započinje preobražaj identiteta modernog doba, a racionalistički pristup i odvajanje društvene misli od dogmatskih stega vere, vezuju identitet za ličnost, za poželjnu sposobnost auto refleksivnog posmatranja i menjanja prema ličnim sklonostima, društvenim okolnostima i postizanju saglasnosti u izgradnji društvenih odnosa. Tu je začetak novog humanizma i rodno tle liberalnih demokratija.

Moderni čovek i moderna država od tada ostaju u temelju društvene teorije koja kolektivnom identitetu pristupa prevashodno politički, polazeći od odnosa moći. Zato je razmatranje identiteta u ovom radu, od pojedinačnog do nadnacionalnog, prevashodno razmatranje određenja i razumevanja političkih i bezbednosnih zajednica u odnosu na druge aktere – od pojedinca do širih kolektiviteta u međunarodnom sistemu.

Ključne reči: *identitet, bezbednost, bezbednosna zajednica, globalizacija, fragmentacija*

Uvod

Identitet spada u one pojmove koji su zbog širine značenja u raznim akademskim disciplinama postali nedovoljno jasni, ali zbog toga njihova analitičnost nije izgubljena. U teorijskom smislu identitet u osnovi podrazumeva *ono što nešto jeste*, za razliku i u odnosu na *drugost*, koja se kada je u pitanju bezbednost obično doživljava kao *preteča*. Još od antičke filozofije i političke misli identitet podrazumeva *Ja-Sebe (sopstvo)* za razliku i u od-

nosu na Drugo (*drugost*). Ta dihotomija je uvek u relaciji međuzavisnih promena, što znači da Ja utiče i menja Drugo, menjajući pri tom i Sebe, ali i Drugo utiče i menja Ja, menjaju pri tom i svoju Drugost. To važi i kada je u pitanju pojedinac, društvena grupa i širi kolektiviteti, u društvenim naukama najizraženiji u nacionalnoj i verskoj pripadnosti.

Ja uvek podrazumeva i samosvest o Sebi (*samo identitet*), način na koji pojedinac, društvena grupa i širi kolektivitet doživljava, (re)produkuje Sebe, gradeći tako vlastitu biografiju – istoriju, narativ o Sebi koji se održava kao biografija ili istorija. Identitet je promenljiva kategorija koja se menja unutar Sebe i u odnosu na Drugost.

Sopstvo i samo identitet su u dijaloškom odnosu, jer samo identitet proističe iz sopstva, ali i samo identitet, u procesu refleksivnog razumevanja sopstva, oblikuje i menja njegova značenja.

U relaciji sopstvo – samo identitet značajna je stabilnost tog odnosa, jer od nje zavisi održivost subjekta i uverljivost narativa. To je presudno u izgradnji odnosa sa drugima, određivanju interesa u tim odnosima i sposobnosti da se ti interesi ostvare. Ovo je, kada je reč o *pojedinanom identitetu*, važno za sigurnost pojedinca u odnosu sa drugima i njegovo ponašanje u zajednici, a kada je reč o *kolektivnom identitetu* (političke organizacije i zajednice, nacije, države i šire integracije) to je važno za realno tumačenje istorije, procenu aktuelne pozicije i određivanje interesa koji su ostvarivi u budućnosti.

Sopstvo se izgrađuje kroz odnos s drugima, ali i u auto refleksivnom poimanju sebe, što za kolektivni identitet znači da može biti ugrožen na dva načina. *Spolja*, ukoliko dođe do nestanka ili bitne promene značajne *drugosti* koja ga određuje. I ako dođe do promena *unutra*, u doživljaju sebe, samo identitetu koji više nije u stanju da održi svoj *istorijski kontinuitet*.

Kolektivni identitet u međunarodnim odnosima i studijama bezbednosti je dinamička kategorija na koju utiču takođe promenljivi faktori kao što su politika, moć, interes, bezbednost... Identitet je društveno konstruisan i to podrazumeva da istraživački pristup ne traga za nekom (nepromenljivom) suštinom i konačnim određenjem identiteta, već sagledava socijalne prakse i predstavlja deo i nastavak bogatog diskursa, kao postupka i procesa razumevanja identiteta i takođe faktora njegovog konstituisanja.

Za razliku od *pozitivističkih* pristupa koji identitet i bezbednost postvaruju, dajući im objektivno značenje do koga se, kao naučnoj istini, dolazi manje ili više uspešno, u radu se prednost daje onim *konstruktivističkim* pristupima koji ove kategorije vide kao proizvode *socijalne konstrukcije i produkcije (prakse)*, što podrazumeva usmeni ili pisani jezik o bezbednosti, ali i ne jezičke bezbednosne prakse, „bezbednosne relevantne društvene aktivnosti... koje su do te mere rutinizovane da su postale obrazac“ (Iver Nojman).

Bezbednost, dakle, nije objektivna datost, kako to pozitivisti predstavljaju, ali nije ni lični osećaj straha i ugroženosti, već značenje dobija u inter subjektivnom, društveno posredovanom odnosu. Odnos identiteta i bezbednosti političke zajednice je *uzajamno konstituisanje*, jer se politika bezbednosti zasniva na identitetu, dok politika identiteta (re)produkuje bezbednost - *za sebe i za ili protiv drugih*. Bez identiteta i bezbednosti nema ni postojanja i opstanka političke zajednice.

Iz pregleda definicija bezbednosti u teoriji međunarodnih odnosa i studijama bezbednosti, može se sažeto reći da je u osnovi to stanje sigurnosti, ne ugroženosti, zaštićenosti, odnosno „težnja ka odsustvu pretnji“ (Beri Buzan).

¹ Buzan, Barry, *People, States and Fear: The International Security Problem in International Relations*, Wheatsheaf, Birghton, 1983, p. 18.

Za analizu konstituisanja identiteta jedne političke zajednice ili političko-bezbednosne organizacije, važno je razlikovati fizičku i ontološku dimenziju bezbednosti. Suštinska razlika između ove dve dimenzije je u razlikovanju referentnih objekata bezbednosti. Kod fizičke bezbednosti to su materijalni objekti, kao što su određena teritorija i stanovništvo koje na njoj živi, a kod ontološke bezbednosti referentni objekt je samo biće, subjektivitet, samo razumevanje, pojedinačni ili kolektivni identitet.

Polazeći od ovakvog teorijskog određenja pojma identiteta i odnosa koji ima prema pojmu bezbednosti, najpre će biti dat pregled različitih značenja koja ovaj pojam ima tokom razvoja društva i u pojedinim naukama (filozofiji, sociologiji, psihologiji, međunarodnim odnosima i studijama bezbednosti).

Posle objašnjenja pojma *pojedinačnog (ličnog) identiteta* prelazi se na određenje različitih oblika *kolektivnog identiteta* i na odnos između pojedinačnog i kolektivnog identiteta. Nakon razmatranja odnosa kolektivnih identiteta, od kojih su najvažniji *nacionalni*, koje najočiglednije simbolizuje *država*, prelazi se na objašnjenje izgradnje *nadnacionalnog identiteta*.

Nakon kritičkog pregleda literature o navedenim aspektima identiteta, daju se osnovna određenja pojma koji danas ima, pre svega kao analitička kategorija u teoriji međunarodnih odnosa i studijama bezbednosti, kojom se bliže mogu analizirati, objasniti i prognozirati događaji u nastajućoj multipolarnoj strukturi međunarodnog sistema.²

Identitet u društvenoj teoriji

Filozofsko utemeljenje pojma identiteta vezuje se za Aristotela (384-322. g.p.n.e), koji polazi od pretpostavke da postoje samo pojedinačne stvari u kojima su sadržani opšti pojmovi. Opštost je ona „pojmljiva suština“, koja je jednoj stvari zajednička sa drugim stvarima njene vrste i postoji samo u vidljivim stvarima, a ne odvojeno od njih. „Svako pojedinačno nedeljivo je u odnosu na samo sebe, a to već predstavlja bit jednog“, po čemu ono može biti spoznato, što čini njegovu „pojmljivu suštinu“, njegov identitet.³

Kasnije je Gotfrid Lajbnic (1646–1716) ovom principu identiteta dao matematički izraz $A=A$, a ovo aristotelovsko poimanje identiteta kao istosti ostalo je sve do kraja Srednjeg veka dominantno kao filozofska i matematička kategorija. Do tog perioda, u tradicionalnim društvima, pojedinac nije imao (auto)refleksivno poimanje sebe i okruženja koje ima kasnije i danas, u modernom društvu.

U tradicionalnim društvima, početna interesovanja za kolektivni identitet Iver Nojman pominje, pozivajući se na Trejsi Stronga, još u gradovima-državama u istočnom Mediteranu u vreme oko 1000. g.p.n.e.

„Ono se poklapa sa nastajanjem svesti kod ljudi da postoji izbor koji se pravi kada se radi o tome sa kime i kako će čovek živeti – da sami ljudi oblikuju ili mogu oblikovati i ljude i ljudske živote.“⁴

² Iako bi bilo netačno reći da se identitet iznenada (ponovo) pojavio kao činilac u svetskoj politici, kao analitička kategorija tek je nedavno pronašao svoj put u konvencionalnom leksikonu teoretičara međunarodnih odnosa, ističu Patricija Gof i Kevin Dan u uvodu sveobuhvatne studije *Identity and Global Politics – Empirical and Theoretical Elaborations* (eds. Patricia M. Goff and Kevin C. Dunn, Palgrave Macmillan, New York, 2004, p. 1.)

³ Aristotel, *Metafizika*, Paideia, Beograd, 2007, s. 276.

⁴ Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskih identiteta*, „Službeni glasnik“ i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2011, s. 22.

U dugoj istoriji tradicionalnih društava, identitet pojedinca bio je određen stabilnijim socijalnim odnosima i pogledima na svet. Horizontalna i vertikalna pokretljivost bila je znatno manja, komunikacija svedena na uže okruženje koje je određivalo i samosvest pojedinca, uz jak uticaj iskustva predaka i magijskih i verskih obreda. I društvene promene bile su mnogo sporije, tako da je status pojedinca ostajao uglavnom u granicama koje je određivalo njegovo poreklo.

Stvaranje identiteta u teoriji počinje sa političkim organizovanjem društvenih zajednica i o tome već pišu antički filozofi. Platon u *Državniku* objašnjava da je zadatak državnika da „najlepšim tkanjem“ obuhvati i slobodne ljude i robove i da ih čvrsto drži na okupu u okviru političke zajednice.⁵ Aristotel na početku svoje *Politike* ističe da je čovek *zoon politikon*, društveno biće, koji nije dovoljan sam sebi, kao pojedinac ne može opstati i zato se kao biće zajednice udružuje na sve višim nivoima (porodica, selo) do polisa (grada – države), koja predstavlja prirodnu zajednicu ljudi, samodovoljna je i opstaje radi dobra njihovog življenja.⁶

Suštinska promena pojma identiteta nastaje u procesu modernizacije društva, od kraja XVI veka, koju donosi razvoj kapitalizma, industrijska revolucija, snaženje države i njeno regulisanje društvenih odnosa. *Oxford English Dictionary* navodi da se 1570. godine termin identitet (*identity*) prvi put pominje u engleskom jeziku i označava „apsolutnu ili suštinsku istost, istovetnost“. To je izraz do tada preovlađujućeg metafizičkog poimanja identiteta kao istosti.

Renesansa započinje preobražaj identiteta modernog doba i stavlja čoveka u prvi plan ovozemajskog života. Racionalistički pristup i odvajanje društvene misli od dogmatiskih stega vere, vezuju identitet za ličnost, za poželjnu sposobnost auto refleksivnog posmatranja i menjanja prema ličnim sklonostima, društvenim okolnostima i postizanju saglasnosti u izgradnji društvenih odnosa. Tu je začetak novog humanizma i rodno tle modernih liberalnih demokratija.

U menjanju društvenih okolnosti poseban značaj ima Vestfalski mir 1648. godine, kojim nestaje imperijalni politički poredak, a suverena država postaje novi subjekt međunarodnih odnosa. To dinamizira proces nastajanja i menjanja društvenih *kolektivnih identiteta*, posebno nacionalnog identiteta koga najočiglednije simbolizuje upravo država.⁷

Sa promenama koje donosi moderno doba, rađanjem modernog čoveka i moderne države, raste interesovanje za identitet u društvenim naukama, posebno u filozofiji, psihologiji i sociologiji. Najuticajnije novo razumevanje identiteta u filozofiji dali su Rene Dekart (1596–1659), Džon Lok (1632–1794) i naročito Georg Vilhelm Fridrih Hegel (1770–1831).

Francuski racionalista Rene Dekart pošao je od metodološke sumnje o postojanju i (samo)postojanju, koja proističe iz dualizma svesti i sveta. U osnovi, to je traganje za smislom identiteta, za razotkrivanjem povezanosti identiteta sa nečim što je od njega raz-

⁵ Platon, *Državnik*, Plato, Beograd, 2000, s. 369.

⁶ Aristotel, *Politika*, BIGZ, Beograd, 2003, s. 19. Iako ni Platon ni Aristotel u svojim političkim spisima ne koriste termin identitet, prepoznatljivo je da njihovo viđenje uređivanja političke zajednice podrazumeva razvijanje kolektivnog identiteta.

⁷ Od Vestfalskog ugovora o miru (1648), kojim je okončan tridesetogodišnji verski rat između katolika i protestanata u Evropi, bezbednost se u međunarodnim odnosima vezuje za bezbednost države. Suverenost nacionalne države je u temelju novih međunarodnih odnosa, a bezbednost se sagledava gotovo isključivo prema dostignutoj vojnoj moći, samostalno ili u okviru saveza.

ličito, *drugo*. To drugo može biti *odvojeno*, a može biti i *unutrašnje razlikovanje*, kao stalno *podrugo*jačavanje u vremenskom procesu sopstvenog preobražaja.⁸

„Kartezijanskim“ dualizmom i metodom radikalne sumnje, Dekartov posrednik u *Meditacijama o Prvoj filozofiji* zaključuje:

„Ubedio sam sebe da nema apsolutno ničeg na svetu, ni neba, ni zemlje, ni uma, ni tela. Da li otuda sledi da ni ja ne postojim? Ne, ukoliko sam se u nešto uverio to je da ja zasigurno postojim... Dakle, nakon detaljnog ispitivanja svega moram najzad da zaključim da je iskaz: Ja jesam. Ja postojim, nužno istinit, bilo da sam ga izneo, ili samo zamislilo u svom umu“.⁹

Iz ovog citata sročena je poznata fraza „Mislim, dakle postojim“ (Cogito ergo sum), kojom Dekart identitet, odnosno sopstvo, poistovećuje sa mišljenjem.

Za razliku od Dekartovog racionalizma, engleski filozof Džon Lok lični identitet posmatra empirijski. U *Ogledu o ljudskom razumu* on polazi od uverenja da se saznanje stiče na osnovu posmatranja i sticanja iskustva. Lokov identitet je empirijski opazivo sopstvo. Otuda njegovo mišljenje da ljudi nemaju urođenih misli, oni su pri rođenju „neispisana tabla“ (lat. *tabula rasa*), a identitet stiču iskustvom, i on se, kao opazivo sopstvo, može izučavati.¹⁰

Sticanje identiteta iskustvom, u obrnutom smeru gledano, zapravo znači širenje ličnog identiteta na sećanje, na vraćanje svesti unazad, u čemu i jeste aktuelnost Lokovog pristupa, jer se, po njemu, znanje i samosaznanje stiču *a posteriori*. Ako se tome doda Hjumova mogućnost *razumevanja kauzalnih događaja*, onda se identitet može proširiti i na iskustvo koga se lično ne sećamo, ali nam je poznato na osnovu poznavanja istorije.¹¹

Nemački filozof Georg Vilhelm Fridrih Hegel je najzaslužniji što je u izučavanje pojma identiteta uvedena različitost, *drugost* koja ga zapravo konstituise i njegov je neodvojivi deo. Identitet i različitost su u dijalektičkom i dinamičkom odnosu i neophodni su za mogućnost saznanja drugog. Paradigmatični primer dijalektičkog odnosa gospodara i roba pokazuje da tek ishod borbe za dominaciju i njegovo međusobno priznanje uzajamno konstituise gospodara i roba, jer iz pozicije subjekta, oni to nisu u mogućnosti bez perspektive drugog.¹²

Posle filozofije, doprinos razumevanju identiteta dale su psihologija, sociologija i socijalna psihologija, potvrđujući značaj koji *drugi* imaju za oblikovanje pojedinačnog i kolektivnog identiteta. Među najuticajnijim razmatranjima je psihoanalitički pristup Sigmunda Frojda (1856–1939), koji identitet pojedinca vidi kao sukob tri elementa ljudske psihe, „ida“, „superega“ i „ega“. „Id“ čine osnovni, uglavnom podsvesni porivi ka zadovoljstvu, čija suprotnost je „super ego“, savest koja ga kontroliše imajući u vidu društvene norme. Njihovo pomirenje ostvaruje „ego“, svest pojedinca koja određuje njegovo ponašanje u skladu sa društvenom realnošću. Pored razmatranja psihologije pojedinca i uticaja koji na njega ima neposredno okruženje, Frojd se bavio i kolektivnom psihologijom, a njegov osnovni zaključak je da pojedinac, kao član kolektiva, zbog zadovoljenja „libida“, potrebe da bude u ljubavi, odnosno harmoniji sa grupom, vremenom utapa svoje sopstvo u iden-

⁸ Jelena Đurić, *Globalni procesi i preobražaj identiteta*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Albatros plus, Beograd, 2012, s. 35.

⁹ Rene Dekart, *Rasprava o metodi, Osnovi filozofije*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1951.

¹⁰ Džon Lok, *Ogled o ljudskom razumu*, I-II, Kultura, Beograd, 1962.

¹¹ Dejvid Hjum, *Rasprava o ljudskoj prirodi*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1983.

¹² Georg Vilhelm Fridrih Hegel, *Fenomenologija duha*, BIGZ, Beograd, 1986.

titet grupe, a to postaje izraženije ukoliko postoji osećanje ugroženosti, gde grupa daje osećaj zaštićenosti i sigurnosti.¹³

Pojedinačni identitet se gradi spoznajom sebe i u odnosu sa okruženjem, kroz odnos prema drugima i njihov odnos prema sebi. U toj interakciji nastaju razni oblici kolektivnog identiteta, od porodice i drugih nivoa grupe pripadnosti, do viših nivoa kao što su kulturni, verski, etnički, politički, nacionalni identitet.

Pojačana interesovanja sociologa za identitet, krajem XIX i početkom XX veka, rezultiraju ukazivanjem na značaj koji društveni faktori imaju za razvoj pojedinca. Tako američki sociolog Džordž Herbert Mid (1863-1931) smatra da se pojedinci još kao deca, kroz igru, uključuju u društvena pravila, „uopštenu drugost“ u kojoj kasnije preuzimaju uloge i ponašaju se poštujući njena pravila. Midov sociološki pristup identitetu, simbolički interakcionizam, potencira da na sopstvo pojedinca i njegovo oblikovanje utiče društvo drugih ljudi, sa tradicijom, vrednostima, značenjima, idejama, svim onim što čini kulturu društva kome pojedinac pripada.¹⁴

Zasluga ovog sociološkog pristupa je što ukazuje na oblikovanje i razvoj sopstva pod uticajem „značajnih drugih“ iz različitih „referentnih grupa“, ključnih za socijalizaciju ličnosti, ukazujući tako na drugu, manje individualističku stranu ličnosti. Takođe, mnogostrukost društvene interakcije utiče na sopstvo da ono preuzima mnoge funkcije i uloge.

„Subjekt, koji je ranije doživljen kao da ima jedinstven i stabilan identitet i sopstvo, počinje da se shvata kao fragmentovan i sastavljen, ne samo od jednog, već od nekoliko 'identiteta', koji su nekad protivrečni i nedovršeni... Simbolički interakcionizam je tako indukovao 'postmodernog subjekta', bez fiksnog, neprekidnog, trajnog i suštinskog identiteta sopstva... Identitet je na taj način počeo da se posmatra kao *istorijska*, a ne samo kao *biološka* kategorija.“¹⁵

Prelazeći dugi put od metafizičkog poimanja od Aristotela do Lajbnica, preko Dekartovog *Cogita i* Hjumovog empirizma, identitet je ranesansnim preobražajem čvrsto vezan za modernog čoveka, za njegovu ličnost i kolektivite u koje stupa kao društveno biće.

Savremena viđenja identiteta

Dvadeseti vek doneo je velike promene u naučnom razvoju, informatičku revoluciju, dva svetska rata i aktuelnu globalizaciju, a kraj Hladnog rata iz temelja je promenio međunarodne odnose. Živi se i komunicira sve brže, tako da se stiče utisak da je došlo, kako je to okarakterisao Dejvid Harvi, „do skupljanja vremena i prostora“.¹⁶

U modernom dobu promene se ubrzavaju, usložnjavaju život pojedinca i njegovo snalaženje i određenje prema užem i širem okruženju. Ekonomski razvoj, nove tehnologije, urbanizacija, aktuelni procesi globalizacije, menjaju karakter društvenih odnosa i veza, pojedinac se na jednoj strani oseća oslobođen društvenih stega, ima veću slobodu iz-

¹³ Sigmund Freud, *Group Psychology and the Analysis of the Ego*, Hogarth Press, London, 1949.

¹⁴ Ivana Spasić, *Sociologija svakodnevnog života*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2004, s. 99.

¹⁵ Jelena Đurić, *Globalni procesi i preobražaj identiteta*, str. 141-143.

¹⁶ David Harvey, *The Condition of Postmodernity: an enquiry, into the Origins of Cultural Change*, MA: Blackwell, Cambridge, 1990.

bora, ali je na drugoj strani usamljeniji, društvene veze slabe, a preispitivanja ideja, ideologija i shvatanja stavljaju ga pred složenu dilemu izbora.

Globalizacija i fragmentacija dva su ogledala u kojima pojedinac traži svoj autentični lik, da živi u skladu i sa vremenom i sa sobom, a to više nije nimalo lako.

U savremenom društvu promenilo se i poimanje identiteta. Pojedinačni identitet dobija sve više pojava oblika, zavisno od polazišta brojnih naučnih disciplina koje se njime bave. Ako je auto refleksivnost bila zbirna oznaka za identitet modernog čoveka od kraja Srednjeg veka, onda je to danas fragmentarnost. Auto refleksivnost je ostala bitna karakteristika savremenog poimanja identiteta i proces njegovog oblikovanja, ali je ubrzanje ovog procesa, kao posledica navedenih promena u savremenom društvu, dovelo do fragmentacije identiteta, tako da post moderni subjekt ima mnoštvo identiteta.

To sa jedne strane može biti prednost savremenog čoveka jer se višestrukim pojava oblicima identiteta može koristiti za očuvanje slobode pred mogućim represijama, počev od svakodnevnog komuniciranja sa drugima do prinuda aktuelne političke vlasti.¹⁷ Ali, s druge strane, ukoliko pojedinac ne uspe da sinhronizuje i integriše te višestruke pojava oblike identiteta u psihološki stabilnu socijalizovanu osobu, onda dolazi do „poremećaja višestruke ličnosti“, poremećaja fragmentacije ličnog identiteta, što predstavlja negativnu posledicu savremenog doba. Naime, na početku modernizacije, kada je na racionalizmu zasnovana auto refleksivnost bila način samospoznaje i razvijanja sposobnosti čoveka za nova znanja, savremena refleksivnost može da se izokrene protiv čoveka i njegovog nalaženja sigurnog utočišta u sebi i društvu, u ličnom i kolektivnom identitetu.

Na važnost stabilnog ličnog identiteta ukazuje sociolog Entoni Gidens, jer je takva osoba sigurnija u svom ponašanju i ima osećaj biografskog kontinuiteta. Time snaži svoj samoidentitet, koji se razume i održava kao „narativ o sebi“, zbir priča koje svako o sebi može da ispriča. Gidens u fragmentaciji identiteta vidi i mogućnost da modernost ujedinjuje, omogućava pojedincima da pluralizam identiteta ujedine u takozvani kosmopolitski identitet, prevazilazeći omeđavanja širih kolektiviteta i poručujući da je svet jedno zajedničko mesto za život.¹⁸

Pojedinačnim identitetom više se bavio i Mišel Fuko, naročito prateći prakse izgradnje identiteta kroz istoriju. „Tehnologije sopstva“, kako ih on naziva, svrstava u najstarije prakse civilizacije, jer je istorija čovekove brige o sebi mnogo starija od moderne ideje „rada na sebi“ koja se vezuje za racionalizam i prosvetiteljstvo. Analizirajući ovu genealogiju auto refleksivnosti on ističe snažnu vezu između identiteta i moći, jer konstruisanje pojedinačnog identiteta, po Fukou, zavisi od odnosa moći u društvu.¹⁹

Duga istorija traganja za smislom identiteta u centar pažnje više je stavljala pojedinca i njegovu borbu sa svim silama koje su ugrožavale stabilno sopstvo i samo identitet, koji ima kontinuitet i biografiju izvesnije budućnosti. Iako svest o drugim nije zanemarivana,

¹⁷ Zbignjev Bžežinski: „Postojeću disperziju globalne moći još više pojačava nastanak specifičnog fenomena: političko buđenje širom sveta populacija koje su do sada bile politički pasivne ili potisnute. Ovo buđenje, koje je nedavno bilo na delu u centralnoj i istočnoj Evropi a kasnije u arapskom svetu, predstavlja kumulativni proizvod interaktivnog i međuzavisnog sveta povezanog 'instant' vizuelnim komunikacijama, kao i bunta mladih u manje razvijenim društvima, sastavljenih od politički aktivnih studenata i društveno deprivilegovanih nezaposlenih ljudi koji se lako mogu mobilisati“. (*Amerika – Kina i sudbina sveta (Strateška vizija)*, „Albatros plus“, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2013, s. 32).

¹⁸ Anthony Giddens, *Modernity and Self Identity*, Polity Press, Cambridge, 1991. p. 54.

¹⁹ Jelena Đurić, *Globalni procesi i preobražaj identiteta*, s. 182.

posebno o značajnim drugim za izgradnju ličnog identiteta, kao što su to prijatelji još kod Aristotela ili kasnija sociološka ukazivanja na značaj neposrednog društvenog okruženja, sve do XX veka nema uticajnijih teorija o izgradnji kolektivnih identiteta.

Posebno psihološki pravci istraživanja identiteta u centar pažnje stavljaju individualni identitet, dovodeći u sumnju ideju da kolektiv može biti nosilac intencionalnih stanja, uverenja, namera, pa samim tim i delovanja. Intencionalnost se pripisuje samo individualnim umovima, a „kolektivni um“ ostaje sporan koncept.

Iver Nojman primećuje da se u društvenoj teoriji „gotovo čitava literatura o stvaranju kolektivnog identiteta zasniva na antropomorfizaciji ljudskih zajednica, a ljudsko biće uzeto kao uzor vrlo liči na renesansnog čoveka.²⁰ On prihvata tvrdnju Erika Ringmara „da su moderni čovek i moderna država istovremeno rođeni i zajedno rasli“, a može se dodati i ostali u temelju društvene teorije koja kolektivnom identitetu pristupa prevashodno politički, polazeći od odnosa moći.

Odnos pojedinačnog i kolektivnog identiteta

Pojam identitet (lat. *identitas, isto*) podrazumeva istovetnost bića, pojave, svojstva, tokom menjanja ili u toku razvoja, što upućuje da tu istovetnost, odnosno identitet, treba shvatiti u njegovom *dinamičkom smislu*.

Pojedinačni (lični, personalni) identitet vezan je samo za jednu osobu. Zavisno od konteksta može podrazumevati brojna određenja, ali su ona uvek odnose na tu jednu osobu, tako da isti lični identitet ne mogu imati dve ili više osoba.

Đanbatista Viko je u svom delu *La Scienza Nuova* (1725) posmatrao čoveka i kao deo istorijskog procesa u kojem ljudska bića izgrađuju svoj jezik, običaje, norme i vlast. Ljudska priroda je uslovljena društvenim okolnostima u kojima čovek ostvaruje svoje težnje za samo ispunjenjem.²¹ Ovo je suprotno univerzalističkom pristupu ljudskoj prirodi koji identitet vezuje za rođenje i nasleđe, a zanemaruje uticaj istorijskih epoha, društvenih okolnosti i kulturnih uticaja na čovekov identitet, koji se samim tim oblikuje tokom čitavog života.

Emil Dirkem je pomirio ova dva uticaja, videvši ljudsku prirodu kao *dualizam*, kao stalnu borbu između, s jedne strane, onoga što preko čula i osećaja deluje na čoveka, i s druge strane, društveno uslovljenog moralnog okvira koji usmerava čovekovo ponašanje. Obe krajnosti čine ljudsko biće: i onaj deo koji je egoističan i želi zadovoljenje potreba i drugi, ograničen društvenim pravilima kojih se treba pridržavati. Zato je čovek, po Dirke-mu, *homo duplex*, istovremeno i individua i kolektivno biće, i na taj način se preko pojedinca ostvaruje kolektivna svest.²²

Kolektivnih identiteta ima više jer se izvode iz pripadnosti različitim kolektivitetima (grupe, rod, klase, nacije i širi kolektiviteti). O različitim kolektivnim identitetima može se govoriti sa stanovišta različitih kriterijuma, kao što je razvrstavanje prema načinu organizovanja, naučnoj disciplini i brojnim drugim pristupima. U ovom radu prevashodno se razmatra određenje i razumevanje političkih i bezbednosnih zajednica, u odnosu na druge aktere – od pojedinca do širih kolektiviteta u međunarodnom sistemu.

²⁰ Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog...*, s. 22.

²¹ Đanbatista Viko, *Načela nove znanosti, O zajedničkoj prirodi nacija*, Naprijed, Zagreb, 1982.

²² Ljubiša Mitrović, *Sociologija*, Institut za političke studije, Beograd, 2003, str. 100.

Nacionalni identitet

Najprisutniji i najsloženiji kolektivni identitet je nacionalni, koga najočiglednije simbolizuje država. U Vujaklijinom *Leksikonu stranih reči i izraza* (Prosveta, 1991) nacija se određuje kao „društvena zajednica ljudi koji govore istim jezikom, koji su zajednički proživeli politički i kulturni razvoj i koji su prožeti svešću o uzajamnoj pripadnosti i celovitosti u odnosu prema drugim nacijama.“ U osnovi većine definicija nacije je zajednički jezik, istorijska prošlost, tradicija, teritorija, zajednički mitovi, osećaj zajedničke pripadnosti.

Sa stanovišta bezbednosti i izgradnje zajednica, etnički i nacionalni identitet i njihov odnos i danas imaju bitan uticaj na integrativne i dezintegrativne procese u nastajanju bezbednosnih zajednica. U određenju etničkog identiteta Bernar Formozo navodi tri pristupa: primordijalistički, instrumentalistički i konstruktivistički. Primordijalistički pristup insistira „na pretpostavljenim krvnim vezama, fenotipskoj bliskosti, jeziku, religiji, etnonimu i drugim specifičnostima.“ Instrumentalistički vidi etnicitet „u službi kolektivne mobilizacije usmerene na traženje ekonomskih i političkih prednosti“, dok kasniji, konstruktivistički pristup, identitet određuje kao proces, a ne datost. „Definicije i granice etniciteta se grade i rekonstruišu u neprekidnoj interakciji između grupa.“²³

Proces izgradnje nacije An-Mari Tijes vidi kao dva, naizgled, suprotstavljena shvatanja: subjektivno (političko ili francusko) i objektivno (kulturno ili nemačko). Subjektivno shvatanje ističe racionalnost i ugovornost izbora pripadnosti naciji i počiva na građanskom identitetu, a objektivno shvatanje naglašava kulturne i etničke kriterijume. Ali i jedno i drugo shvatanje određuje formiranje nacije kao konstruisanje novog kolektivnog identiteta.²⁴

Entoni Smit ukazuje i na razliku po kojoj se „zapadni model“ nacije zasniva na prostornom shvatanju nacije kao pravne i političke zajednice, koja nastaje kao rezultat političkog procesa, dok „istočni model“ nacije podrazumeva etničku zajednicu zasnovanu na rođenju i rodnoj grupi.²⁵

Jan Such uočava da se danas „novi identiteti evropskih država rađaju ne iz „horizontalnog odnosa“ s identitetima drugih nacija, nego iz „vertikalnog sukobljavanja“ s identitetom „višeg reda“ (tj. sveevropskog).²⁶ On pored problema identifikacije sadržaja evropskog identiteta vidi i problem prepoznavanja novih (menjajućih) identiteta naroda koji čine Evropsku uniju ili joj žele pristupiti, s tim što integracija Evrope ne znači likvidaciju nacija ili država, koja se prema njegovoj proceni može meriti čak i vekovima.

Kao što je identitet pojedinca neraskidivo povezan sa društvom i uvek se formira u odnosu sa drugim, tako se identiteti nacija uspostavljaju nasuprot identitetima drugih, najčešće susednih nacija i imaju važnu ulogu u njihovoj istoriji.

Do porasta interesovanja društvenih nauka (socijalne antropologije, međunarodnih odnosa, studija bezbednosti), za izgradnju kolektivnih identiteta, došlo je u drugoj polovi-

²³ Bernar Formozo, „Rasprave o etnicitetu“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (ur.), *Identitet(i): po-jedinac, grupa, društvo*, CLIO, Beograd, 2009, str. 298-309.

²⁴ An-Mari Tijes, „Kulturna proizvodnja evropskih nacija“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (ur.), *Identitet(i): po-jedinac, grupa, društvo*, str. 332–333.

²⁵ Entoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd, 1989, s. 26.

²⁶ Jan Such, „Nacionalni identitet naspram evropskog identiteta“, *Politička misao*, br. 4/2000, str. 83–88.

ni XX veka upravo zbog bujanja različitih etno nacionalizama koji postaju pretnja bezbednosti. To se naročito odnosi na Evropsku uniju i utiče na višedecenijske napore u procesu evropskih integracija i izgradnje zajedničkog evropskog identiteta.

U osnovi svakog društvenog kolektiva je pojedinac, a širi kolektiviteti mogu se izvoditi i iz užih. Zato se postavlja pitanje na čemu se zasniva etno nacionalni, odnosno nacionalni identitet? Norveški antropolog Fredrik Bart u svojoj uticajnoj studiji *Etničke grupe i razgraničenja*,²⁷ identifikovao je četiri teorijske odlike etničke grupe. Takva grupa se biološki samo podržava, svi članovi grupe dele osnovne kulturne vrednosti, grupa je omeđeno društveno polje komunikacije i interakcije i upravo po tim međašima oni prepoznaju sebe kao pripadnike grupe, ali ih i drugi po tome prepoznaju.

Na značaj ovog promenjenog odnosa prema nastajanju etniciteta ukazuje Iver Nojman:

„Frederik Bart i saradnici iznose stav da se etnicitet (a po istoj logici to važi i za stvaranje kolektivnog identiteta) može naj plodonosnije istraživati ako se granice etničkih grupa uzmu za početne tačke istraživanja. Do tada su se istraživanja uglavnom bavila nesistematičnom katalogizacijom kulturnih karakteristika koje su im se činile endogenim. Bart je pomerio taj fokus tako što je pokazao da se etničke grupe reprodukuju samim održavanjem granica koje ih odvajaju od drugih grupa za koje smatraju da su sačinjene kao *drugo* zato što nemaju ove ili one karakteristike. Drugim rečima, on je predložio da se proučava veza *sopstvo-drugo* takoreći od crte koja se koristi kao granični marker identiteta, a koju je on nazvao 'dijakritikom'.²⁸

Ovim je Bart, kako kaže Nojman, iščupao stvaranje identiteta iz psiholoških pravaca i učvrstio ga na mestu koje pripada domenu društvene interakcije.

Karakteristike nacionalnog identiteta su pre svega jezik, istorija, kultura, religija, ono što pripadnici nacije dele kao zajedničke odlike pripadnosti, koju simbolizuje država i njeno društveno, ekonomsko i političko uređenje. Ričard Dženkins smatra da se osećanje etničke pripadnosti pojedinca stiče ranom primenom socijalizacije i ostaje aspekt emotivnog i psihološkog sklopa pojedinca. On dalje tvrdi da etnicitet naglašava kulturnu diferencijaciju, zasnovan je na zajedničkim značenjima, a proizvodi se i reprodukuje kroz društvenu interakciju. Zato je promenljiv i podložan manipulisanju.²⁹

Prema Aleksandru Ventu svaka država poseduje četiri tipa identiteta: korporativni, tipski, identitet uloge i kolektivni identitet.³⁰ *Korporativni identitet* odnosi se na identitet države kao suverene političke zajednice, a suština te suverenosti ispoljava se u posedovanju monopola nad legitimnom upotrebom fizičke sile. *Tipski identitet* podrazumeva bitne unutrašnje karakteristike koje su ujedno značajne za druge aktere međunarodnog sistema. Tako države mogu biti demokratije ili autokratije, republike ili monarhije, kapitalističke ili komunističke itd, sa mogućnošću različitih kombinacija tipskih identiteta. *Identitet uloge* podrazumeva karakteristike koje država ima u odnosima sa drugim državama, a on se može određivati prema velikom broju kriterijuma (moć, vojno svrstavanje, stepen saradnje...). Bitna odlika je da uloga mora biti priznata od drugih država, što je, na primer, značajno kod opredeljenja države da bude neutralna. I četvrti Ventov tip identiteta je *kolektivni identitet* koji dr-

²⁷ Fredrik Barth, *Introduction to Ethnic Groups and Boundaries*, Norwegian University Press, Oslo, 1969, pp. 9-38.

²⁸ Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog...*, s. 24.

²⁹ Ričard Dženkins, *Etnicitet u novom kļuču*, „Biblioteka XX vek“, Beograd, 2001, s. 135.

³⁰ Aleksandar Vent, *Društvena teorija međunarodne politike*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2014, str. 195-207.

žava razvija identifikacijom sa drugim državama, što podrazumeva da sopstvo u sebe uključi drugost. Primer kolektivne identifikacije jeste Evropa, u kojoj su države Evropske unije primile u članstvo zemlje centralne i istočne Evrope koje su posle okončanja Hladnog rata iskazale snažno pro evropsko opredeljenje. Prema Ventu, državni identitet je izvoriste nacionalnih interesa, koji čine osnovu politike nacionalne bezbednosti.

U analizi istorijskih narativa i njihove moguće ugroženosti valja imati u vidu i pojmove Karla Šmita „političko“ i „neprijatelj“, kojima država definiše sebe kao entitet koji mora razlikovati javnog prijatelja od neprijatelja.³¹ Upravo je to izraz njene suverenosti, koji, ako izostane, može ugroziti njen istorijski narativ, a njen autoritet može biti osporen i preuzet od strane drugog entiteta. Ako politički entitet odustane od identifikacije neprijatelja, on gubi političko svojstvo, svoj kolektivni identitet i prestaje da postoji. Šmit napominje da javni neprijatelj ima oblik ljudskog kolektiviteta (društvene grupe). On ostavlja mogućnost da prijatelji postanu neprijatelji zbog promenljivosti identiteta, i smatra da sadržaj identiteta nije važan, jer je „politički izbor prijatelja ili neprijatelja potpuno arbitraran, ne opravdava se i ne bazira na razlozima“.³²

Na osnovu socio-psiholoških proučavanja identiteta Bernd Simon izdvaja njegovih pet najvažnijih funkcija. Prva funkcija povezana je sa *potrebom pojedinca za pripadanjem*. Tu je jak podsticaj izgradnje kolektivnog identiteta jer daje pojedincu taj osećaj pripadanja i što je veoma važno, stvara osećaj kontinuiteta koji odražava vremensku dimenziju pripadanja, situiranost koja otvara perspektivu. Drugo, to je *potreba pojedinca da se razlikuje od drugih*. Identitet pored toga što definiše „ko sam Ja“ određuje i „ko nisam Ja“, tako da individualni identitet određuje jedinstvenost individue u odnosu na druge, dok kolektivni identitet razlikuje pripadnike jedne grupe od pripadnika drugih grupa. Kombinacija ova dva identiteta daje ono što možemo nazvati „Ja“. Treća važna funkcija identiteta tiče se *potrebe za poštovanjem*, koja čini osnovu samopoštovanja i samopouzdanja. I ovde se može uočiti važnost kolektivnog identiteta koji stvara osećaj pripadnosti kod individua, dajući im osećaj zajedništva. Četvrto, identitet je veoma značajan i zbog toga što *obezbeđuje pojedincu perspektivu pomoću koje objašnjava i razume svet oko sebe*. Ovde kolektivni identitet daje perspektivu koju kolektivni deli i time je ona ojačana kroz proces društvene proverljivosti. I peta funkcija identiteta je da omogući da *ljudi sebe prepoznaju kao uticajne društvene aktere*. Kolektivni identitet stvara osećaj da pojedinac može da računa na socijalnu podršku ostalih članova grupe, a obaveze i norme koje mu nameće grupa oblikuju njegov individualni identitet u funkciji stvaranja uspešnijeg društvenog aktera.³³

Ovo raščlanjavanje identiteta završićemo zaključkom iz obimne studije o ovoj temi, u kome urednici Patricija Gof i Kevin Dan izdvajaju četiri odlike identiteta koje su uglavnom prihvaćene u savremenoj društvenoj teoriji. To su *drugost, fluidnost, konstruisanost i mnogostrukost*.³⁴

³¹ Filip Ejodus, „Opasne veze – teorija sekuritizacije i šmitovsko nasleđe“, *Bezbednost Zapadnog Balkana*, br. 13, 2009, s. 11. Šmit je razvio koncept političkog u svoja dva ključna dela „Politička teologija“ (1922) i „Koncept političkog“ (1932). U ovim delima, on „pravi oštru razliku između partijske politike i političkog. Dok je politika refleksija antagonizama koji postoje između različitih političkih partija unutar države, političko je proizvod sukobljavanja sa drugim državama“.

³² Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, University of Chicago Press, Chicago, 2007, p. 27.

³³ Miša Stojadinović, „Izazovi formiranja identiteta u savremenom društvu“, *Politička revija*, 3/2011, str. 69-82.

³⁴ *Identity and Global Politics – Empirical and Theoretical Elaborations*, eds. Patricia M. Goff and Kevin C. Dunn, Palgrave Macmillan, New York, 2004, pp. 237-247.

Prva odlika ukazuje na to da je identitet relacioni pojam i da zahteva razliku da bi postojao. Ta razlika konstituise se kao *drugost*, koja je u odnosima politike, interesa i moći obično neprijateljska, ali ne mora da bude. *Drugost* ne podrazumeva uvek razliku u društvu, već i razliku u sebi, unutar sopstva. Od posebne važnosti je *značajna, preteća drugost*, koja presudno a često i dugoročno uslovljava identitet, kao što to pokazuje Iver Nojman u pomenutoj studiji analizirajući proces stvaranja evropskog identiteta pod uticajem *ruskog drugog*, gde je Rusija predstavljena kao jedna od najvažnijih komponenti diskursa o stvaranju evropskog identiteta, a sigurno i kao glavni činilac aktuelnog diskursa o evropskom bezbednosnom poretku.³⁵

Druga odlika je *fluidnost* identiteta, odnosno da identiteti nisu fiksirani i ograničeni, sa koherentnim sadržajem koji se može navesti. Zato ih je teško definisati, jer je svako definisanje i određeno ograničavanje. U analizama u pomenutoj studiji koje razmatraju fluidnost identiteta ukazuje se na njegovu zavisnost pre svega od političkih promena, ali je i tada teško predvideti pravac promena. Autori analiza u ovom delu studije, Džimi Fruh i Samanta Arnold sugerisu da odnos identiteta i političkih promena treba pažljivo analizirati kao deo sveobuhvatnog društvenog procesa, u kome njihov odnos nije linearan već upravo zavisi od konkretnih okolnosti.³⁶ Međutim, fluidnost se ne izjednačava sa stalnim promenama. Uočljivo je da postoje određene predstave kolektivnog identiteta koje se održavaju na duže staze, „preživljavajući“ brojne političke promene, ali zadržavajući socijalnu sedimentiranost, kao znak postojanije svesti ljudi o tome ko su, šta rade i zašto to rade.³⁷

Treća odlika je da identitet nije dat već je *društveno konstruisan*. U studiji se navodi da nije lako uvek utvrditi „autorstvo“ identiteta, jer se oni stvaraju i menjaju kroz diskurse i socijalne prakse. U analizama ovog dela studije, Patrik Džekson i Kevin Dan ilustruju dominantni uticaj državnog aktera na oblikovanje diskursa nacionalnog identiteta, dok Douglas Blum podvlači ulogu nedržavnih aktera u procesu izgradnje identiteta. Zajednička poruka je da identiteti nisu konstruisani u vakuumu, već sa svešću i o predanjima iz nasleđa i o idejama za budućnost. Značajan uticaj imaju socijalna praksa i obezbeđena sredstva za izgradnju identiteta, naročito izabrani diskurzivni pristup, uloga namenjena medijima i korišćenje međunarodnih institucija.³⁸

Mnogostrukost je četvrta odlika identiteta, jer i pojedinci i kolektivi uvek imaju mnoštvo identiteta, a koji će i kada biti aktiviran zavisi od konkretne situacije. U analizama u ovom delu studije pažnju privlače dva kruga pitanja. Prvi se odnosi na dezintegraciju identiteta i obim ljudskih sloboda pod savremenim društvenim promenama, a u drugom

³⁵ Iver B. Neumann, „Deep Structure, Free-Floating Signifier, or Something in Between? Europe's Alterity in Putin's Russia“, in: *Identity and Global Politics...*, pp. 9-45.

³⁶ Jamie Freuh, „Studying Continuity and Change in South African Political Identity“; Samantha L. Arnold, „The Language of Respectability and the (Re)Constitution of Muslim Selves in Colonial Bengal“; in: *Identity and Global Politics...*, pp. 63-102.

³⁷ Siba N. Grovogui, „The Trouble with the *Evolues*: French Republicanism, Colonial Subjectivity and Identity“, in: *Identity and Global Politics...*, pp. 103-121.

³⁸ Kevin C. Dunn, „Narrating Identity: Constructing the Congo During the 1960 Crisis“; Douglas W. Blum, „Agency, State-Society Relation and Construction of National Identity: Case Studies from the Transcasian Region“; Patrick Thaddeus Jackson, „Whose Identity?: Rhetorical Commonplaces in 'American' Wartime Foreign Policy“; in: *Identity and Global Politics...* pp. 123-189.

se prihvata da interesi proističu iz identiteta, ali sugeriše da ne treba samo da identitet diktira praksu, već i da praksa može da nametne ideje oko kojih se identitet koncentriše u datim okolnostima.³⁹

Ako su ove četiri odlike identiteta uglavnom prihvaćene u savremenoj društvenoj teoriji, buduća teorijska određenja ovog pojma u mnogome će zavisiti od aktuelnih procesa globalizacije, na jednoj strani, i fragmentacije, na drugoj, koji post modernom subjektu omogućavaju mnoštvo identiteta. U vezi sa ovim Iver Nojman upozorava da „isti uslov koji omogućava identitetima da se umnožavaju... takođe je iskra koja pokreće na osporavanje mogućnosti višestrukih identiteta i onih koji se preklapaju, u korist veličanja grandioznih narativa koji esencijalizuju određeno sopstvo“.⁴⁰

Ovu tvrdnju Nojman iznosi u kontekstu osporavanja post strukturalističkih stavova da su identiteti instancije vezane za kontekst i da ne mogu biti stabilni. Tako Šantal Muf dovodi u pitanje svaku esencijalističku koncepciju identiteta i unapred isključuje svaki pokušaj da se definitivno definiše identitet ili objektivnost.⁴¹ Suprotno tome, Nojman ističe da takva sopstva svakako postoje kao ono što antropolozi nazivaju „narodnim modelima“, odnosno predstavljanjima koja su u opticaju u kulturama i koja omogućavaju članovima tih kultura da razumeju svoj svet.

Nojman ispravno ukazuje da napad Mufove na ideju evropskog sopstva koje nadilazi kontekst i njeno naglašavanje potrebe za hibridizovanim evropskim identitetom ima uverljivost samo zato:

„... što su pokušaji ispredanja priče o evropskom sopstvu koje nadilazi kontekst zasad tako nejadi. Jednom kada ove priče izbiju u prvi plan u evropskom diskursu, politička praksa Mufove može biti lako satrvana. O ovome svedoči i sam način na koji ona izbegava to pitanje ističući evropski identitet a ne, na primer francuski, o kojem u opticaju svakako *postoje* priče o sopstvu koje nadilazi kontekst i stoga bi, kada se radi o tom sopstvu, ono što preporučuje Mufova bilo manje ubedljivo“.⁴²

Dalje Nojman tvrdi da će, pre nego što dođe do situacije u kojoj će narativi koji esencijalizuju „na koncu izumreti“ zbog svoje nestabilnosti, oni pobediti one koji ne esencijalizuju. A opservacije o njihovoj ontološkoj nemogućnosti neće sprečiti da oni budu predstavljeni na politički delotvoran način. Dva su Nojmanova zaključka ovde bitna. Prvi je da se, na polju politike, delotvornost sopstvu mora dati onim što on naziva „kao da...“ pričom, koja će se o njemu pričati. I drugi, da je borba da se porekne nemogućnost posedovanja identiteta koji nadilazi kontekst ključni deo savremenog političkog života, a vitalnost i centralni značaj ovih borbi upravo su razlog koji bavljenje politikom identiteta čini vrednim truda.

Nojman to uverljivo potvrđuje primerom „Istoka“ koji nije više vezan za svoju geografsku referentnu tačku, već je postao opšti društveni marker u evropskom obrazovanju identiteta.

³⁹ Erin Manning, „Tango, Touch and Moving Multiplicities“; Zoe Wilson and David Black, „Foreign Policy and the Politics of Identity: Human Rights, Zimbabwe's 'Land Crisis', South Africa's 'Quiet Diplomacy'“; Marianne H. Marchand, „Mexican Identity Contested: Transnationalization of Political Economy and the Construction of Modernity“; in: *Identity and Global Politics...* pp. 191-235.

⁴⁰ Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog...*, s. 234.

⁴¹ Chantal Mouffe, „For a Politics of Nomadic Identity“, in: *Travellers' Tales, Narratives of Home and Displacement*, eds. George Robertson and al., Routledge, London, pp. 105-113.

⁴² Isto, s. 236.

„Istok’ je zaista *drugo* Evrope i on se stalno reciklira u cilju predstavljanja evropskih identiteta. Pošto je ‘odsustvo istočnosti’ određujuća karakteristika ‘evropskih’ identiteta, nema koristi od priče o kraju raskola na liniji Istok-Zapad u evropskoj istoriji posle kraja Hladnog rata. Pitanje nije *da li* će se Istok upotrebljavati prilikom stvaranja novih evropskih identiteta, nego *kako* će se upotrebljavati“.⁴³

Potvrda ovih stavova su i najnovija zbivanja oko ukrajinske krize i mesta i uloge Rusije u ovom i širim procesima kontrole neuralgičnih tačaka evropske i globalne bezbednosti.

Nadnacionalni identitet

Integracioni procesi i globalizacija aktuelizovali su još jedan aspekt kolektivnog identiteta – regionalni ili teritorijalni identitet kao oblik nadnacionalnog identiteta. Entoni Smit navodi da su činioци regionalnog identiteta istorijska teritorija, zajednički mitovi i sećanja, zajednička masovna javna kultura, zakonska prava i dužnosti jednaki za sve pripadnike i zajednička ekonomija s teritorijalnom pripadnošću.⁴⁴

Regionalni identitet može da bude jedan od činilaca nacionalnog identiteta, ali i šire, konstitutivni element *izgradnje regiona*. Poseban doprinos ovoj analizi dali su teoretičari Kopenhaške škole studija bezbednosti Beri Buzan i Ole Vejver.⁴⁵ Oni regionalni bezbednosni kompleks definišu kao „set jedinica čiji su glavni procesi sekuritizacije i desekuritizacije toliko povezani da se njihovi bezbednosni problemi ne mogu razumeti odvojeno“,⁴⁶ ističući da je dinamika unutar jednog regionalnog bezbednosnog kompleksa intenzivnija nego ona između regionalnih bezbednosnih kompleksa.

Doprinos razmatranju izgradnje regiona učinio je Iver Nojman u analizi nastanka dva regiona, Severne i Centralne Evrope. On pored dva osnovna pristupa stvaranju regiona: unutrašnjeg pristupa *iznutra ka spolja* (koji je usredsređen na kulturne integracije) i spoljašnjeg pristupa *od spolja ka unutra* (koji je usredsređen na geopolitiku) predlaže i *pristup okrenut procesu izgradnje regiona*:

„Naš pristup je ponuđen kao ugao gledanja koji može obogatiti tekuću debatu postavljanjem pitanja o tome kako i zašto je postojanje datog regiona uopšte pretpostavljeno, pitanja o tome ko produžava njegovo postojanje i sa kojim namerama, i o tome kako oni koji proučavaju regione – uključujući i isključujući određena područja i narode iz datog regiona – svoje znanje stavljaju u službu njegovog daljeg trajanja i transformacije“.⁴⁷

Nojman naglašava da ovakav pristup predstavlja primenu perspektive *sopstvo-drugo* na problematiku kojom se bavi literatura o regionima i daje nekoliko važnih napomena kada je reč uopšte o izgradnji kolektivnih identiteta, ne samo regiona nego i nacije-države.

„Ako o realnosti države-nacije u prostoru svedoči njena teritorija, njena realnost u vremenu potvrđuje se ukoliko ona sebi pribavi istoriju... Kada je politička elita formulisala

⁴³ Isto, s. 229.

⁴⁴ Anthony Smith, *National Identity*, Penguin books, London, 1991, p. 14.

⁴⁵ Kopenhaška škola nastala je u okviru Kopenhaškog instituta za istraživanje mira, formiranog 1985. godine sa ciljem multidisciplinarnog istraživanja mira i bezbednosti.

⁴⁶ Barry Buzan, Ole Wæver, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 491.

⁴⁷ Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog...*, s. 138.

politički program koji se oslanja na postojanje nacije, uvek je moguće, s više ili manje poteškoća, iskonstruisati predistoriju za tu naciju i tako je otelotvoriti u vremenu kao i u prostoru. To se radi pomoću identifikacije mnoštva političkih veza, kulturnih sličnosti, obrazaca ekonomskih transakcija, i tako dalje, koji su relevantni za identitet date ljudske zajednice... Naravno, takav politički proces uvek će biti nametnut onom geografskom području koje je već po mnogo čemu heterogeno. Ovde je poenta jednostavno to da graditelji nacija politički obrađuju ove sličnosti i različitosti i da *ti politički akteri* odlučuju koje sličnosti ubuduće treba smatrati politički relevantnim, a koje ne⁴⁸.

Regioni su, po Nojmanu, uvek društvena konstrukcija, stvorena i određena političkim odnosima moći. Neimare regiona on vidi u političkim akterima koji se u procesu stvaranja regiona bore za dominaciju svog političkog projekta, čija je bitna karakteristika *da svoju državu stavljaju u centar regiona*. Pri tom granice regiona nisu određene geografskim, kulturnim ili geopolitičkim karakteristikama, već upravo političkim interesima onog graditelja regiona čija interpretacija ima dominaciju.⁴⁹

Za dalje objašnjenje stvaranja i mogućnosti izgradnje nadnacionalnog identiteta, posebno za tezu o *bezbednosnom faktoru* kao ključnom za zasnivanje nadnacionalnog identiteta, argumentovane stavove daje Furio Čeruti. Po njemu identitet je refleksivan i sastoji se od našeg znanja ili spoznaje. Polazeći od osećaja pripadanja, vezanosti, pojedinac gradi višeslojne kolektivne identitete, preko grupe i drugih socijalnih zajednica, etničke pripadnosti, naroda i nacije, do nadnacionalnih tvorevina. U tom razlikovanju već *etnička pripadnost* podrazumeva zajednicu zasnovanu na jeziku, običajima, kulturi, religiji, teritoriji, što danas dobija na značaju zbog buđenja etno nacionalizama koji prete da razgrade više oblike ostvarenog kolektiviteta. Nastanak *nacije* vezuje se za nastanak države i rezultat je političkog procesa, odnosno ima *političko značenje*. Ovu tvrdnju Čeruti potkrepljuje mišljenjem Entoni Smita koji tvrdi:

“Sve dok odvajamo naciju od države, odričući na taj način naciji političko značenje, vraćamo (se) u pred moderno doba, jer je podudaranje nacije i države važno postignuće modernog doba”.⁵⁰

Nacija je, dakle, smeštena u politički oblik „zamišljene zajednice“, što ne znači da nema korene u navedenim karakteristikama etničkih obeležja, ali, kako objašnjava Čeruti:

„Svaka društvena grupa izvan sela ili ulice je „imaginarna grupa“. Ali njihov identitet nije ni prirodni (antropološki) ni istorijski organizam, već radije veštačka tvorevina, koja kao svaka druga veštačka tvorevina može biti u principu napuštena ili zamenjena nekom novom”.⁵¹

U prilog ovome ide i mišljenje Ivera Nojmana da „to što je neka država-nacija iskonstruisana na osnovu istorijskog materijala koji nikada nije postojao ili iz materijala sumnjive relevantnosti, ne mora neizostavno umanjiti realnost te države-nacije ako je ona vezana za određenu teritoriju”.⁵²

⁴⁸ Isto, s. 136.

⁴⁹ Isto, str. 163-181.

⁵⁰ Anthony Smith, „The Supersession of Nationalism?“, *International Journal of Comparative Sociology*, 1-2, 1990, pp. 1-31.

⁵¹ Furio Čeruti, „Može li postojati nadnacionalni identitet“, *Politička misao*, Zagreb, 1/1993, s. 151.

⁵² Iver. B. Nojman, *Upotrebe drugog...*, s. 136.

Politički proces izgradnje država-nacija pre se odvija na nacionalnom i međunarodnom planu, smatra Čeruti, pa onda na planu razvijanja socijalnih i psiholoških potreba pojedinaca za takvim kolektivom.

„Imajući na umu ovaj odnos, u stanju smo da bolje razumemo jedno od temeljnih obeležja nacionalnog identiteta, koje je posebno izraženo u njegovoj nacionalističkoj verziji: suprotstavljanje drugim nacijama, preovlađujući trend u definisanju naše istovetnosti kroz suprotstavljanje drugima“.⁵³

Iz takvog predstavljanja nesigurne pozicije države u međunarodnom sistemu lakše je bilo razviti osećaj nesigurnosti i ugroženosti pojedinca, njegovu sociopsihološku atomizaciju i otuđenje, tako da se onda lakše odazivao na, kako je Čeruti naziva, masovnu mobilizaciju pod okrilje države-nacije.

Dalji proces izgradnje identiteta ide na nadnacionalni nivo i Čeruti navodi četiri elementa od kojih se taj identitet sastoji. To su *međuzavisnost, normativni univerzalizam ljudskih prava, globalni izazovi i svetski poredak*. Iz ovih elemenata on izvlači glavnu tezu, a to je da globalna pitanja, pre svega nuklearna pretnja i niz novih globalnih izazova (ekologija, biotehnologija, prenaseljenost, glad) pružaju čovečanstvu identitet zasnovan na *izazovu (ili riziku) i strahu*.

Čeruti tako dolazi do *bezbednosnog faktora kao ključnog za zasnivanje nadnacionalnog identiteta*, videvši izlaz u saradnji, jer se samo tako možemo nadati dobitku. Zapravo, prekretnica je, kako on naglašava, treći element njegove ideje nadnacionalnog identiteta – *globalni izazovi*, „jer može sve ostale elemente sjediniti u tesno isprepletenu strukturu. On pruža nespornu sponu ljudima prisiljenim da deluju u skladu s drugima, ali ujedno pruža i jednu od onih emocionalnih veza – strahovanja zajedno i slično - čije nepostojanje se obično upotrebljava kao argument protiv svih vrsta zajednice iznad one nacionalne“.⁵⁴

Ovaj pregled literature o savremenim poimanjima identiteta, pojedinačnog i kolektivnog i nacionalnog i nadnacionalnog, posebno njihovog odnosa, uvodi nas u razmatranje identiteta u nauci o međunarodnim odnosima i studijama bezbednosti, gde je ključ razumevanja procesa njegovog konstituisanja odnos koji ima sa pojmom i praksom bezbednosti.

Identitet u nauci o međunarodnim odnosima i studijama bezbednosti

Posle preovladavanja liberalizma (između Prvog i Drugog svetskog rata) i realizma (posle Drugog svetskog rata) u nauci o međunarodnim odnosima, kojima identitet nije bio u fokusu razmatranja, od kraja osamdesetih godina prošlog veka, posebno posle završetka Hladnog rata, naglo raste interesovanje za identitet, proces njegovog konstituisanja, uticaj na bezbednosne prakse i odnos između identiteta i bezbednosti.

⁵³ Furio Čeruti, „Može li postojati nadnacionalni identitet“, s. 152.

⁵⁴ Isto, s. 156.

Prva katedra za izučavanje međunarodnih odnosa kao naučne oblasti osnovana je 1919. godine na Univerzitetu Aberistvit u Velsu. Tokom čitavog perioda između dva svetska rata ovu disciplinu obeležio je liberalizam, sa snažnim uverenjem da kolektivna bezbednost, oličena u Društvu naroda (osnovanom 1921. godine), može održati mir posle strašnog ratnog iskustva. S obzirom da Društvo naroda to nije uspeo, već je svet ušao u još strašniji Drugi svetski rat, dugi period posle njegovog završetka obeležen je dominacijom realizma i razvijanjem studija bezbednosti, kojima se bave i civilni stručnjaci, a koje izučavaju i vojne i civilne aspekte nacionalne odbrane.

Krupne promene u međunarodnim odnosima donosi razvoj nuklearnog naoružanja, ali s tim raste i svest o ugroženosti čitavog čovečanstva. U teoriji se pojavljuju nove škole koje različito tumače složenu stvarnost, uvode nove i sve brojnije subjekte međudržavnih odnosa i oblikuje globalno društvo u nastajanju. Posebno su kraj Hladnog rata i izmenjena priroda bezbednosnih pretnji, ubrzali ove promene i usloveli potrebu razvijanja novih pristupa bezbednosti.⁵⁵

Među pojmovima koji dobijaju na aktuelnosti u nauci o međunarodnim odnosima je i identitet. Iver Nojman uočava veliku razliku koja se u pogledu interesovanja za ovaj pojam dogodila za samo jednu deceniju. Za razliku od početka osamdesetih godina, već početkom devedesetih godina prošlog veka on primećuje „kako o tom pitanju, kao pečurke posle kiše, nastaje jedna mala zbirka literature iz oblasti međunarodnih odnosa“.⁵⁶

Posebno su bujanje etnonacionalizama sa separatističkim ambicijama (počev od rata u Jugoslaviji, ali sve više i u drugim evropskim zemljama), kao i narastanje verskih ekstremizama sa preduzimanjem terorističkih akata, u centar interesovanja nauke o međunarodnim odnosima i studija bezbednosti uveli kolektivni identitet.

U tumačenju promena međunarodne stvarnosti, za razliku od tradicionalnih pravaca, uverljivija tumačenja ponudio je novi plodotvorni pravac u nauci o međunarodnim odnosima – *socijalni konstruktivizam*. Njegov najuticajniji predstavnik, Aleksandar Vent smatra da distribucija materijalnih sposobnosti nije ta koja određuje strukturu međunarodnog sistema, već je to prevashodno distribucija ideja, normi, vrednosti i identiteta, koji konstituišu nacionalne interese i odnose moći.⁵⁷

Za dalju aktualizaciju pojma identiteta zaslužni su *poststrukturalisti*, koji ističu da su ideje ključne za razumevanje međunarodne bezbednosti. Težište stavljaju na diskurs, odnosno jezik o bezbednosti, koji je srž problema međunarodnih odnosa, smatrajući da ne postoji čvrsta osnova na kojoj je moguće graditi znanje i naučnu teoriju. Teorija je po njima samo ideologija i zato nastoje da dekonstruišu diskurse moći i sile i da ih zamene kooperativnim diskursom zajednice, kako bi globalna politika postala manje ratoborna.⁵⁸

⁵⁵ Dragan R. Simić, *Nauka o bezbednosti*, JP „Službeni list SRJ“, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002, str. 83-101.

⁵⁶ Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog...*, s. 40. Kao prvu studiju koja u razmatranje međunarodnih odnosa uvodi identitetske pojmove *sopstvo* i *drugost*, Nojman izdvaja delo književnog kritičara bugarskog porekla Cvetana Todorova, *Osvajanje Amerike, pitanje drugog*, objavljeno 1982. godine, koje se u celini bavi pitanjima svetske politike. To je analiza prvog susreta između španskih osvajača i američkih Indijanaca, ustvari analiza otkrića *drugosti*, koja se, po Todorovu, može pronaći i unutar sebe, ali, po njemu, značaj ima spoljna, kolektivna drugost. (*Upotrebe drugog...*, s. 41).

⁵⁷ Aleksandar Vent, *Društvena teorija međunarodne politike*, s. 201.

⁵⁸ Filip Ejodus, *Međunarodna bezbednost: Teorije, sektori i nivoi*, „Službeni glasnik“ i Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2012, str. 98-99.

Glavna tema poststrukturalista je odnos bezbednosti i moći, koji Dejvid Kembel, u svom radu *Pisanje bezbednosti* iz 1992. godine, analizira na uzajamnom konstituisanju nacionalne bezbednosti i nacionalnog identiteta SAD. Po njemu, spoljna i bezbednosna politika, kroz reprezentaciju pretećih *drugosti*, proizvode državni identitet. Diskurs o bezbednosnim pretnjama konstituiše odnose *sopstva* i *drugoga*, tako da je tumačenje sovjetske pretnje u američkoj spoljnoj politici tokom Hladnog rata konstituisalo američki identitet i legitimitet političkog poretka u SAD, ali i šire u zapadnom svetu. Kembel tvrdi da je čitav Hladni rat predstavljao proces reprodukcije američkog identiteta, tako da je gubitak tog *radikalnog drugog*, završetkom Hladnog rata, ozbiljno uzdrmao američki nacionalni identitet, a spoljna politika je u potrazi za novim identitetom nove neprijatelje našla u ratu protiv droge, borbe protiv ilegalne migracije i globalnog rata protiv terorizma.⁵⁹

Posebno uticajne radove sa konstruktivističkih i poststrukturalističkih pozicija, koji u centru pažnje imaju identitet, dao je Iver Nojman, koji izdvaja četiri pristupa u izučavanju identiteta u socijalnoj teoriji: *etnografski*, *psihološki*, *kontinentalno-filozofski* i *dijaloški*, koji on naziva „istočno skretanje“.

„Dok su prva tri pravca institucionalizovane forme stvaranja znanja, četvrti se odvija na marginama akademskog sveta... Te delatnosti su marginalne zato što, izopštene iz centara akademskih disciplina, bujaju na onim prostorima gde se discipline preklapaju: zato što ih karakteriše dvoglasje na koje se nailazi u sredinama izbeglih i prognanih, kao i zato što dovode u pitanje samu mogućnost postojanja centara i neospornost u stvaranju znanja. One su, ustvari, na marginama akademskog, nacionalnog i političkog arhiviranja modernosti. Međutim, možda baš iz tog razloga, to takoreći podzemno teorijsko promišljanje koje čini ovaj pravac, preovladalo je u poslednjih trideset godina i u ostala tri pravca i dokazalo se kao glavni katalizator promene“.⁶⁰

Objašnjavajući prva tri pravca, Nojman navodi da „*etnografski pravac* slede naučnici iz oblasti međunarodnih odnosa koji se bave nacionalizmom i zato bi se za njih moglo reći da su takoreći najbliži žili kucavici“. U *psihološkom pravcu*, osnovna oblast socijalne psihologije je funkcionisanje granice između „nas“ i „njih“, što je, tokom XX veka, iznedrilo etno centizam i razne srodne fenomene. Pravac *evropske kontinentalne filozofije*, po Nojmanu, glavni je put modernosti i „popločan je marksističkom dijalektikom“, gde su *sopstvo* i *drugo* sirovine za mogući dijalektički *Aufhebung* (uzdizanje) u ime razuma i progressa.⁶¹

Suštinska odlika četvrtog, *dijaloškog pravca*, „istočnog skretanja“ kako ga Nojman naziva, jeste što raskida sa dijalektičkim pristupom, po kome suvereno sopstvo ulazi u odnos sa suverenim drugim. Marksovo dijalektičko shvatanje identiteta podrazumeva da prevladavanjem tog sukoba dolazi do sinteze, a novi kvalitet se ostvaruje asimilacijom. Međutim, Nojman prednost daje dijaloškom odnosu.

Dijalogizam u najmanju ruku može biti početna tačka proučavanja nastanka kolektivnog identiteta, tvrdi Nojman, a *polazište dijaloškog pristupa u izučavanju identiteta je da je drugost epistemološka neophodnost sopstva*.

On izdvaja četvoricu autora koji su se opredelili za ovaj put: Georga Zimela, Karla Šmita, Fridriha Ničea i Mihaila Bahtina.

⁵⁹ David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1992. (Nav. prema: Filip Ejduš, *Međunarodna bezbednost...*, s. 100).

⁶⁰ Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog...*, s. 24.

⁶¹ Isto, str. 24-30.

„Dok je Zimel pažnju usmerio ka margini *sopstva* i *drugog*, a Šmit sveo politiku na čin pravljenja razlike među njima, veliki doprinos Fridriha Ničea jeste to što je počeo da razlaže ove kategorije. Niče je naglašavao da se ne radi o jednostavnom prikazivanju sveta ljudskim bićima, već da se svet oblikuje kroz čin saznavanja. Ovo znanje ne može počivati na bilo kakvom čvrstom temelju, tako da *sopstvo* zna *drugog* i sve ostalo samo kao niz promenljivih perspektiva, a ne kao temeljnu činjenicu. Naravno, znanje pravi *sopstvo*, a ne obrnuto... Ako je najupečatljivija osobina ove trojice to što oni manje-više raskidaju sa dijalektičkim poimanjem nekusa *sopstvo-drugog*, četvrtom od njih je ostavljeno da iznese jednu zaokruženu alternativu tom poimanju.“⁶²

Mihailu Bahtinu on pripisuje zasluge za prevladavanje „epistemološke svesti“ ili „epistemologizma“ u filozofskom promišljanju o *sopstvu*, koji reifikuje (postvaruje) svesno i suvereno *sopstvo*, potpuno odsečeno od svesti *drugog*.

„Ono što nije u redu kod tog epistemologizma jeste tačno to odsustvo *drugog*. Bez *drugog*, insistirao je Bahtin, subjekt ustvari ne može znati ni sebe ni svet zato što se značenje stvari u diskursu, tamo gde se svesti susreću. Suprotno onome što se već dogodilo u evropskom kontinentalnom filozofskom pravcu, Bahtin je, tako, početkom druge decenije XX veka već utvrdio da *drugog* ima status kako epistemološke tako i ontološke neophodnosti.“⁶³

Ubrzane promene posle završetka Hladnog rata, skretanje pažnje na kulturne osobenosti i značaj koje ideje mogu imati u oblikovanju stvarnosti, a posebno nove bezbednosne pretnje koje su dolazile od probuđenih nacionalizama i verskih ekstremizama, okrenule su i tradicionalne pristupe međunarodnim odnosima, realizam i liberalizam, ka interesovanju za pojam identiteta, koji je zapravo bio u srži novih pojava i problema. Etničke grupe i nacije, kultura i ideje, nastajanje i oblikovanje kolektivnog identiteta, mogući sukobi i karakter tih sukoba, teme su novih istraživanja.

Izuzetno interesovanje ne samo u stručnoj već i u široj javnosti, koje ne prestaje ni danas, pobudio je članak Semjuela Hantingtona „Sukob civilizacija“ u časopisu *Foreign Affairs*, 1993. godine, a kasnije i obimna studija o toj temi, čija je osnovna teza da će dotadašnje nadmetanje velikih sila zameniti odmeravanje i sukob civilizacija. Hantington posle Hladnog rata uočava devet civilizacija, a osnovna karakteristika je da je bezbednosna dinamika između njih znatno veća nego unutar njih.⁶⁴

Naročito je Kopenhaška škola doprinela aktuelizaciji pojma identiteta i njegovom uvođenju u žižu teorijskih razmatranja. Predmet *socijalne bezbednosti*, jednog od glavnih koncepata koje su u studije bezbednosti uveli autori ove škole, jeste upravo identitet. Socijalna bezbednost deo je šireg pristupa bezbednosti za koji su se zalagali autori Kopenhaške škole, koji analitički okvir za izučavanje promenjene stvarnosti posle Hladnog rata, sa državocentričnog i vojnog pristupa, proširuje na vojni, politički, ekonomski, ekološki i socijalni sektor bezbednosti.⁶⁵

⁶² Isto, s. 32.

⁶³ Isto, str. 32-33.

⁶⁴ Samuel Hantington, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID, Podgorica, Romanov, Banjaluka, 2000.

⁶⁵ Barry Buzan, Ole Wæver and Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London, 1998.

Beri Buzan, koji je sa Ole Vejverom i drugim autorima razvio ovaj koncept tokom devedesetih godina, socijalnu bezbednost definiše kao „održiv razvoj tradicionalnih obrazaca jezika, kulture, religijskih i nacionalnih identiteta kao i običaja države“.⁶⁶ Po Vejveru, socijalna bezbednost predstavlja „odbranu identiteta od opaženih pretnji, ili još preciznije, odbranu zajednice od opaženih pretnji po svoju bezbednost“.⁶⁷ Referentni objekat sektora socijalne bezbednosti je kolektivni identitet, sa pojedinim aspektima kao što su etnički, nacionalni i religijski kao najugroženiji u promenjenoj stvarnosti posle Hladnog rata.

Autori socijalne bezbednosti su pred kritikama da reifikuju (postvaruju) identitetske odlike jednog društva, posmatrajući ih kao društvene činjenice, a ne „identitetski diskurs koji upotrebljavaju političke elite“ (Bil Meksvini), predložili jedno zanimljivo metodološko pomirenje između konstruktivističkog i objektivističkog pristupa. Identitet se može posmatrati kao socijalni konstrukt koji postaje socijalno sedimentiran, legitimni referentni objekat bezbednosti za političke i bezbednosne elite jednog društva.⁶⁸ Time se objašnjava relativna trajnost pojedinih identitetskih odlika, koje u dužem periodu ostaju vrednost sa očuvanim značenjem u istorijskom narativu.

Zaključak

Pojedinačni identitet gradi se spoznajom sebe i u odnosu sa okruženjem, kroz odnos prema drugima i njihov odnos prema sebi. U toj interakciji nastaju razni oblici kolektivnog identiteta, od porodice i drugih nivoa grupe pripadnosti, do viših nivoa kao što su kulturni, verski, etnički, politički, nacionalni identitet.

U osnovi konstituisanja nacionalnog i nadnacionalnog identiteta su bezbednost i politika, odnosno *bezbednosna politika* koja konstituiše *kolektivni identitet*. Istovremeno je taj dostignuti nivo kolektivnog identiteta polazište za dalju dogradnju bezbednosne politike, prema promenama u okruženju i percepciji bezbednosnih pretnji.

U ovom odnosu dodatno je izazovan pristup koji razmatra odnos nacionalnog i nadnacionalnog identiteta, s obzirom da države zadržavaju dominantan uticaj na strukturu međunarodnih odnosa i promene u njoj. Utoliko više ako se ima u vidu paralelan proces porasta dezintegracionih faktora koji jačaju nacionalni identitet, ističu tradicionalne predstave o istorijskom nasleđu, kulturološkim obeležjima, jezičkim osobenostima i slično. Dezintegracioni procesi idu i dalje, razgrađujući nacionalne identitete zbog bujanja etnonacionalizama i zahteva za političkom i teritorijalnom autonomijom. To dodatno dinamizira odnos nacionalnog i nadnacionalnog, tako da su političkim elitama potrebni snažni argumenti kako bi nadnacionalne identitetske karakteristike odnele prevagu. U tome presudan značaj ima bezbednosni diskurs, jer snaži integrativne procese zajednice i razvija osećaj kolektivnog identiteta.⁶⁹

⁶⁶ Barry Buzan, *States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Harvester Wheatsheaf, London, 1991, pp. 122-123.

⁶⁷ Ole Wæver, „The Changing Agenda of Societal security“, in: *Globalization and Environmental Challenges, Reconceptualizing Security in the 21st Century*, Springer, Heidelberg, 2008, p. 581.

⁶⁸ Barry Buzan and Ole Wæver, „Slippery Contradictory? Sociologically Untenable? The Copenhagen School Replies“, *Review of International Studies*, 2/1997, p. 243.

⁶⁹ Ilustrativan primer je konstrukcija identiteta NATO, koji se temelji na zajedničkim odlikama nacionalnih identiteta država Zapadne Evrope i Severne Amerike (istorijska vezanost, verska, kulturna, politička i ekonom-

I dok se u nekim drugim integrativnim procesima, kakav je na primer Evropska unija, formiranje nadnacionalnog kolektivnog identiteta odvija uz jaka osećanja građana da pripadaju svojoj naciji i da se poistovećuju sa osobenostima nacionalnog identiteta, u bezbednosnim integrativnim procesima taj proces ide lakše, u meri koliko je, na jednoj strani, strah za opstanak jači, a na drugoj strani, garancije bezbednosti veće. Tako se u razvijanim bezbednosnim zajednicama, upravo u oblasti u kojoj je postojalo stalno nepoverenje i pretnje *drugog*, razvija saradnja koja prevazilazi bezbednosnu dilemu i stvara čvrste veze među državama i građanima. Oni se identifikuju sa vrednostima i idejama koje ovoj saradnji daju nova značenja, novi kolektivni identitet, prevazilazeći uže identitetske odlike zasnovane na etničkoj i nacionalnoj pripadnosti.⁷⁰

Sa aspekta i teorije i prakse presudnu ulogu u ovoj identifikaciji ima politički uticaj. Identitet se konstituše u socijalnom okruženju pod političkim uticajem koga određuju moć i interesi najpre političkih elita, ali i drugih činilaca koji mogu da utiču na društvene procese, od međunarodnih organizacija do uticajnih pojedinaca.

Nadnacionalnost identiteta podstiču i aktuelni procesi globalizacije, kroz delovanje međunarodnih organizacija i nevladinih organizacija, transnacionalnih kompanija i brojnih društvenih činilaca koji svojim uticajem prevazilaze nacionalne granice. To se reflektuje na identitet pojedinca, jer države, odnosno vladajuće političke elite, u delovanju pomenu-tih činilaca dobijaju ozbiljnu konkurenciju u „nametanju“ identiteta. Fragmentacija identiteta na jednoj strani i globalni uticaj na drugoj, koji unifikuje obrasce mišljenja i življenja, odlika su savremenog procesa konstituisanja identiteta, koji zadržava socijalnu uslovljenost ali sa mogućnošću pojačanog individualizma.

Jačanju i fragmentarnosti i globalizacije pogoduje slabljenje države, koja sa umanjeno-m socijalnom funkcijom ne pruža više dovoljan okvir za čvrst nacionalni identitet svojih građana. Destabilizovani identitet pojedinca gura ga u čvršće okvire gde nalazi svoje utočište i uporište. Na taj način jačaju i desničarska opredeljenja i organizacije, verski fundamentalizam, nacionalizam, što sa stanovišta identiteta kao neminovnog odnosa prema drugom, otvara prostor za stvaranje neprijateljskog okruženja, u kome se gube poverenje i sigurnost.

Ove pojave danas imaju planetarni karakter, ali im se efikasnije suprotstavljaju društvene zajednice koje smanjuju isključivost i društvenu polarizaciju, a razvijaju uzajamno poverenje svojih građana i poverenje u samu zajednicu, s kojom se pojedinci lakše identifikuju u nastojanjima da se društvene veze i zajedničke tekovine očuvaju i unaprede.

---

ska tradicija) i njihovoj suprotstavljenosti *pretećoj drugosti* socijalističkog, pretežno slovenskog i pravoslavnog Istoka. Uzajamna bezbednosna pretnja i nepomirljive ideološke razlike bile su suštinski i dovoljan razlog za stvaranje i održavanje atmosfere Hladnog rata, u kome su dve suprotstavljene strane gradile nadnacionalne kolektivne identitete utemeljene na osećaju bezbednosne ugroženosti i političke nepomirljivosti.

⁷⁰ Cvetan Todorov u studiji „Strah od varvara – S one strane sudara civilizacija“ (2. izdanje, „Karpos“, Loznica, 2014, s.14), navodi *strah* kao osnovno određenje koje države Zapada imaju pred pretnjama koje im dolaze od ostatka sveta. „Zapadne zemlje imaju pravo da se brane od svake agresije i svakog nasrtaja na vrednosti koje su odabrale da na njima zasnuju svoje demokratske režime... No u interesu im je da se ne daju uvući u nesrazmernu reakciju, preteranu i nepravličnu, jer ona vodi ishodom suprotnim od željenih... Strah postaje opasnost za one koji ga osećaju, i zato mu ne treba dopustiti da igra ulogu prevlađujuće strasti... Strah od varvara je ono što može da nas učini varvarima. A zlo koje koje ćemo učiniti prevazilazi ono kog smo se u početku plašili. Totalitarizmi su se predstavljali kao način da se buržoasko društvo izleći od svojih mana; a stvorili su svet opasniji od onog protiv kog su se borili“.

Upravo zbog poverenja, tačnije njegovog nedostatka, Dominik Mojsi tvrdi da strah od drugih upravlja Amerikom i Evropom i daje sledeće poređenje.

„U doba Hladnog rata nije bilo nikakvog razloga da se pitamo ko smo. Odgovor je bio očigledan na svakoj geografskoj mapi na kojoj su jasno prikazana dva suprotstavljena sistema koji između sebe dele zemljinu kuglu. Ali u svetu bez granica koji se stalno menja, to pitanje ima veliki značaj. Identitet je usko povezan s poverenjem, a poverenje, ili nedostatak njega, izražava se emocijama, posebno kroz strah, nadu i poniženje... koje su povezane s pojmom *poverenja*, a poverenje predstavlja odlučujući faktor u načinu na koji nacije i narodi odgovaraju na izazove s kojima su suočeni, kao i kako se odnose jedni prema drugima”.⁷¹

U ovim upozorenjima može se prepoznati i opasnost od dvostruke uloge koju SAD i NATO imaju u savremenom svetu. Oni ostaju čuvar i garant zapadne civilizacije, ali njihovo globalno delovanje donosi često suprotne efekte, otvaranje novih kriznih žarišta, destabilizaciju regionalnih prilika, ratove, opštu nesigurnost ljudi, migracije, pojačana teroristička delovanja...

Od čuvara jednog sveta, SAD i NATO postaju izvor nestabilnosti čitavog sveta. „Širenje demokratije” i rešavanje kriza u pojedinim operacijama doveli su do teškog narušavanja izgrađenih međunarodnih odnosa i međunarodnog prava, ogromnog broja žrtava i materijalnog razaranja na područjima gde su akcije preduzete (Irak, Avganistan, Libija, Sirija). Što je najgore ne vide se izgledna rešenja za uspeh preduzetih intervencija, što pred NATO stavlja ozbiljan zadatak dogradnje političkih i civilnih mehanizama rešavanja postkonfliktne rekonstrukcije urušenih zajednica. Ono što je navodno trebalo popraviti, sada je uništeno, uz patnje raseljenog naroda bez jasnog nagoveštaja njihove bolje budućnosti.

Moralni stav, ako uopšte ima težinu u međunarodnim odnosima, obavezuje „graditelje” da moraju odgovornije i efikasnije delovati, kako rušenje ne bi ostalo trajna poruka njihove misije s početka XXI veka.

Literatura

- [1] Аристотел, *Метафизика*, Paideia, Београд, 2007.
- [2] Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 2003.
- [3] Barth, Fredrik, *Introduction to Ethnic Groups and Boundaries*, Norwegian University Press, Oslo, 1969.
- [4] Бжежински, Збигњев, *Америка – Кина и судбина света (Стратешка визија)*, „Албатрос плус“, Факултет безбедности, Београд, 2013.
- [5] Buzan, Barry, *States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Harvester Wheatsheaf, London, 1991.
- [6] Buzan, Barry, *People, States and Fear: The International Security Problem in International Relations*, Wheatsheaf, Birghton, 1983.
- [7] Buzan, Barry and Wæver, Ole, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- [8] Buzan, Berry and Wæver, Ole, „Slippery Contradictory? Sociologically Untenable? The Copenhagen School Replies“, *Review of International Studies*, 2/1997.

⁷¹ Dominik Mojsi, *Geopolitika emocija*, CLIO, Beograd, 2012, str. 19-26.

- [9] Buzan, Barry, Wæver Ole and Wilde, Jaap de, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London, 1998.
- [10] Wæver, Ole, „The Changing Agenda of Societal security“, in: *Globalization and Environmental Challenges, Reconceptualizing Security in the 21st Century*, Springer, Heidelberg, 2008.
- [11] Вент, Александар, *Друштвена теорија међународне политике*, Факултет политичких наука, Београд, 2014.
- [12] Вико, Ђанбатиста, *Начела нове знаности, О заједничкој природи нација*, Напријед, Загреб, 1982.
- [13] Giddens, Anthony, *Modernity and Self Identity*, Polity Press, Cambridge, 1991.
- [14] Декарт, Рене, *Расправа о методи, Основи филозофије*, Матица Хрватска, Загреб, 1951.
- [15] Ђурић, Јелена, *Глобални процеси и преображај идентитета*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Албатрос плус, Београд, 2012.
- [16] Ејдус, Филип, „Опасне везе – теорија секуритизације и шмитовско наслеђе“, *Безбедност Западног Балкана*, бр. 13, 2009.
- [17] Ејдус, Филип, *Међународна безбедност: Теорије, сектори и нивои*, „Службени гласник“ и Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2012.
- [18] *Identity and Global Politics – Empirical and Theoretical Elaborations*, (eds. Patricia M. Goff and Kevin C. Dunn), Palgrave Macmillan, New York, 2004.
- [19] Лок, Џон, *Оглед о људском разуму*, I-II, Култура, Београд, 1962.
- [20] Митровић, Љубиша, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 2003.
- [21] Мојси, Доминик, *Геополитика емоција*, CLIO, Београд, 2012.
- [22] Mouffe, Chantal, „For a Politics of Nomadic Identity“, in: *Travellers' Tales, Narratives of Home and Displacement*, eds. George Robertson and al., Routledge, London.
- [23] Нојман, Ивер, *Употребе другог: „Исток“ у формирању европских идентитета*, „Службени гласник“ и Београдски центар за безбедносну политику, 2011.
- [24] Платон, *Државник*, Плато, Београд, 2000.
- [25] Симић, Драган Р., *Наука о безбедности*, ЈП „Службени лист СРЈ“, Факултет политичких наука, Београд, 2002.
- [26] Смит, Ентони, *Национални идентитет*, Београд, 1989.
- [27] Smith, Anthony, *National Identity*, Penguin books, London, 1991.
- [28] Smith, Anthony, „The Supersession of Nationalism?“, *International Journal of Comparative Sociology*, 1-2, 1990.
- [29] Спасић, Ивана, *Социологија свакодневног живота*, Завод за уџбенике, Београд, 2004.
- [30] Стојадиновић, Миша, „Изазови формирања идентитета у савременом друштву“, *Политичка ревија*, 3/2011.
- [31] Суцх, Јан, „Национални идентитет наспрам европског идентитета“, *Политичка мисао*, бр. 4/2000.
- [32] Schmitt, Carl, *The Concept of the Political*, University of Chicago Press, Chicago, 2007.
- [33] Тијес, Ан-Мари, „Културна производња европских нација“, у: Катрин Халперн и Жан-Клод Руано-Борбалан (ур.), *Идентитет(и): појединац, група, друштво*, CLIO, Београд, 2009.
- [34] Тодоров, Цветан, *Страх од варвара – С оне стране судара цивилизација*, 2. издање, „Карпос“, Лозница, 2014.
- [35] Ђерути, Фурио, „Може ли постојати наднационални идентитет“, *Политичка мисао*, Загреб, 1/1993.

[36] Формозо, Бернар, „Расправе о етницитету“, у: Катрин Халперн и Жан-Клод Руано-Борбалан (ур.), *Идентитет(и): појединац, група, друштво*, CLIO, Београд, 2009.

[37] Freud, Sigmund, *Group Psychology and the Analysis of the Ego*, Hogarth Press, London, 1949.

[38] Хантингтон, Самјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бањалука, 2000.

[39] Harvey, David, *The Condition of Postmodernity: An enquiry, into the Origins of Cultural Change*, MA: Blackwell, Cambridge, 1990.

[40] Хегел, Георг Вилхелм Фридрих, *Феноменологија духа*, БИГЗ, Београд, 1986.

[41] Хјум, Дејвид, *Расправа о људској природи*, „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1983.

[42] Џенкинс, Ричард, *Етницитет у новом кључу*, „Библиотека XX век“, Београд, 2001.